

TILSHUNOSLIK NAZARIYASI

Turopova Nigora

Sulaymonova Aziza

Termiz davlat universiteti

O'zbek filologiyasi fakulteti:

*amaliy filologiya yo'nalishi 1-bosqich, 122-
guruh talabalari*

Annotatsiya: *Tilshunoslik fani qadimiy tarixga ega Tilshunoslik fanining predmeti, tilning tabiati va mohiyatini har xil tushumsh natijasida naturalizm, psixologizm, Hogisizm, sotsiologizm, strukturalizm kabi turli ilmiy maktablar ham da oqimlar vujudga kelgan*

Kalit so'zlar: *naturalizm, psixologizm, Hogisizm, sotsiologizm, strukturalizm, sistema, , Ferdinand de Sossyur, struktural lingvistika, maternatik lingvistika.*

Tilshunoslik - tilning ijtimoiy tabiati. vazifasi, ichki tuzilishint, tillarning ish ko'rish (faoliyat) qommlari va tarixiy taraqqiyotini o'rganuvchi fan. Demak, tilshunoslik inson tilini o'rganadigan mustaqil fandır. Tilshunoslik termini bilan bir qatorda ilmiy adabiyotlarda lingvistika (< fran linguistique < lot. lingua - til) termini ham qo'llniladi. Til - nutq tuzib, fikr. his-tuyg'u, istak kabilarm ifodalashda xizmat qiladigan fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimi; kishilar orasida asosiy va eng muhim aloqa-aralashuv, fikrlashuv quroli. bo'lib xizmat qiladigan ijtimoiy hodisa. Bundan ko'rmadiki, til kishilik jamiyatidagi ikkilamchi yozuv va belgilar, signallar, imo-ishora, m im ika kabi yordamchi aloqa vositalariga nisbatan eng muhim aloqa vositasi bo'lib, jamiyat tomomdan yaratilgan ham da unga xizmat qiladi. Shuning uchun ham uni o'rganadigan tilshunoslik falsafa, psixologiya, tarix kabi ijtimoiy fanlar qatoriga kiradi. Tilshunoslik fani qadimiy tarixga ega Tilshunoslik fanining predmeti, tilning tabiati va mohiyatini har xil tushunish natijasida naturalizm, psixologizm, Hogisizm, sotsiologizm, strukturalizm kabi turli ilmiy maktablar ham da oqimlar vujudga kelgan

Tilshunoslik fanining asosiy muammolaridan biri tilning ushbu fanning predmeti sifatidagi ta'rifidir. Tabiiy inson tili faqat tilshunoslikda emas. balki bir qator fanlar tomonidan o'rganiladigan murakkab hodisa bo'lib, har bir fanning tilga bergan ta'rifi turlichadir. Tilning ta'rifi masalasi tilshunoslik fani tarixidagi eng muhim masalalardan bin bo' lib, fan tarixida turlicha talqin qilingan va hozirgi kunda ham turli xil\ maktablar hamda oqimlar orasida keskin bahslarga sabab bo'lib kelmoqda.

Tilning turli qirralarmi uzviy tarzda birlashtirib, uni bir butunlik, bir sistema sifatida o'rganuvchi tilshunoslik asrimizning 20-yillarida sistem-struktur tilshunoslik nomi bilan mashhur bo'ldi. Shuni ham aytib o tish. kerakki, Ferdinand de Sossyur asos solgan XX asr sistem tilshunosligi bag'rida o'nlab yangi lingivistik oqim va maktablar vujudga keldi, bu sohada ulkan zamonaviy yutuqlar qo'lga kiritildi Tilshunoslik fanining chegarasi va

predmetini aniqroq to rrilash maqsadida Ferdinand de Sossyur Vilgelm fon Gumboldt kabi antinomiva (qarama-qarshi qo'vish) metodidan foydalanib til va nutq; ajratih. ularni bir-biriga qarama-qarshi qo'ydi. Uning fikricha, til nutq faoliyatining faqat bir tomonini tashkil etadi. Til nutqqa zid. Til va nutqning asosiy farqi - til ijtimoiy. nutq esa individual hodisa dir. Vilgelm til va nutq o'rtasidagi o'zaro bog'lanishni munosabatni inkor etmagan holda, ikkala hodisani alohida-alohida o'rganishni tavsiya etadi va til lingvistikasi hamda nutq lingvistikasi terminlarini muomalaga kiritadi. Ferdinand de Sossyur fikriga ko'ra, tilshunoslik fanining asosiy vazifasi va predmeti til lingvistikasini o'rganishdan iboratdir.

Maqsadi, vazifasi va boshqa belgi-xususiyatlariga ko'ra tilshunoslikning bir necha vo'nalishlari bor:

- a) umumiy tilshunoslik;
- b) amaliy tilshunoslik;
- d) xususiy tilshunoslik;
- e) struktural lingvistika;
- f) matematik lingvistika.

Umumiy tilshunoslik - xususiy tilshunoslikdan farqli holda, tilni umuman insonga xos hodisa sifatida o'rganuvchi tilshunoslik yo'nalishi. Umumiy tilshunoslik dunyo tillariga xos umumiy belgixususiyatlarni o'rganish bilan shug'illanadi .

Xususiy tilshunoslik - m a'lum bir tilning belgi-xususiyatlarini o'rganuvchi soha. Masalan, o'zbek tilshunosligi, ins tilshunosligi kabi Amaliy tilshunoslik - tilshunoslikning lingvistik masalalami amaliy yo'l bilan o'rganuvchi yo'nalishi bolib, u eksperimental fonetika, leksikografiya, lingvostatistika, grafika kabi sohalarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, transkripsiya, transliteratsiya masalalari bilan ham amaliy tilshunoslik shug'ulanadi.

Struktural lingvistika (strukturalizm) -• tilshunoslikning o'z tekshirish manbaini tildagi ichki munosabatlar va aloqalar bilan chegaralovchi, til va tafakkurning o'zaro munosabati. tilning jamivat bilan aloqasi kabi masalalarni chetlab o'tuvchi sohasi Matematik lingvistika - tilshunoslikning tilni tadqiq etish va tasvirlashda matematik metodlardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganuvchi sohasi. Tilshunoslik fani taraqqiyotida yuzaga kelgan turli lingvistik maktab va oqimlar tilga qanday yondoshib hamda tahlil metodlarini turlicha bo'lishidan qat'i nazar hozirgi zamon tilshunosligi quyidagi uch asosiy tarmoqqa bo'linadi

- 1) ekstralingvistika;
- 2) intra lingvistika
- 3) komparativistika lingvistika

Bularning birinchisi tashqi lingvistika, ikkinchisi ichki lingvistika uchinchisi qiyosiy-tarixiy tilshunoslik deb ham ataladi

Ekstralingvistika (lot extra — tashqi + fVan bnguistique — tilga xos) tilm ijtimoiy hodisa sifatida o'rgamb, sotsiolingvistika (ijtimoiy tilshunoslik) va mentalingvistika (menta < lot. mens, mends - a n g — tafakkur)ni o'zida birlashtiradi Sotsiolingvistika tilning tabiati va ijtimoiy vazifasini, mentalingvistika til va tafakkur, tilning mazmun tomonini nutq

faoliyati, kontekst va situatsiya bilan aloqasini o'rganadi. Intralingvistika (ing.) tilning ichki tuzilishini, uning biriklarini va kategoriyalarni, til sathlari va ularning tuzilishini nolisoniy omillarga bog'lamasdan o'rganadi. Fonetika, leksikologiya va grammatika intralingvistikaning asosiy bo'limlari hisoblanadi. Komparativistika (lot. comparativus - qiyosiy) - tilshunoslikning qarindosh tillarni qiyosiy-tarixiy o'rganish bilan shug'ullanuvchi tarmog'i Komparativistika qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, areal lingvistika, tipologiya (universal lingvistika) ni o'z ichiga oladi. Qiyosiy tilshunoslik qiyosiy-tarixiy va chog'ishtirma tilshunoslikka bo'linadi. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik qarindosh tillarni o'rgansa, chog'ishtirma tilshunoslik turli tizimdagi tillarni chog'ishtirm b ularning o'xshash va no'xshash tomonlarini aniqlaydi. Masalan. rus-a 'zbek tillarining qiyosiy grammatikasi kabi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduazizov A Tilshunoslik nazariyasiga kirish. ~ Toshkent: Sharq. 2010
2. Bobojonov Sh.. Islomov I O 'zbek tilining so'zlar darajalanishi o 'quv lug'ati. •- Toshkent: Yangi asr avlodi. 2009.
3. Jamolxonov H, Hozirgi o 'zbek adabiy tili - Toshkent, 2008. - 1-kitob .. 4. Insqulov M.T Tilshunoslikka kirish. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. - 5. Mengliyev B , Bahriddinova B O 'zbek tilining so'z tarkibi o'quv lug'ati. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. 2009 Mengliyev B . Bahriddinova B O 'zbek tilining so'z tarkibi o'quv lug'ati. - Toshkent: Yangi asr avlodi. 2009. - 104 b 10 Mengliyev B . Boymatova O